

Дзюбишина-Мельник Н. Я.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНІ ВПЛИВИ У ТЕКСТАХ ПИСЬМЕННИКІВ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ КІН. ХІХ - ПОЧ. ХХ СТ.

На великому фактичному матеріалі: лексиці творів письменників Західної та Східної України кін. ХІХ - поч. ХХ ст., на текстах фольклорних збірок, а також: словниках цього періоду досліджено процеси вироблення спільного лексичного фонду літературної мови в результаті запозичень лексем з одного зонального варіанта мови в інший. Запропоновано критерії відмежування власне галицизмів від позірних галицизмів. Виявлено явища впливу південно-західного діалекту на східний варіант літературної мови в межах художнього стилю.

*Присвячено світлій пам'яті Антона Залеського
Мова може не бути ідентичною сама собі
на теренах свого поширення (А. Мартіне)*

Пропоновані роздуми і результати спостережень - це лише вступні уваги до роботи, що потребує чималого часу у зв'язку зі збиранням фактичного матеріалу. Тому й висновки до попереднього, точніше сказати початкового, етапу дослідження мають значною мірою частковий, можливо, й де в чому неточний характер, тобто не претендують на ґрунтовне узагальнення. Швидше йдеться про виявлення більш-менш стійких тенденцій, що діяли в мові на підготовчому етапі до її стандартизації.

Дослідження історії української мови було, є і ще тривалий час залишатиметься актуальним не лише заради правдивого ретроспективного погляду та системного бачення перебігу процесу її становлення й розвитку. А найперше - у зв'язку з рефлексіями щодо сучасного стану, і ще більше - перспектив літературної мови, оскільки перед науковцями з усією очевидністю постала проблема усунення того кривого дзеркала, що його створила і для мовців, і для лінгвістів радянська мовна політика, частковою об'єктивізацією якої є словник. У даному випадку йдеться про викривлення кодифікацією лексичних норм як у плані реєстру (тобто самого лексичного складу мови), так і в плані кваліфікації функціонального статусу значної частини одиниць лексичного фонду через стилістичні ремарки. Саме у такому контексті й вимальовується проблема південно-західних впливів на художні тексти під-

російської частини України кін. ХІХ - поч. ХХ ст. Зміст і обсяг поняття «південно-західні впливи» уточнимо далі. Спочатку ж зупинимось на проблемі художнього стилю.

Як і інші стилі, він має польову структуру. Ядро творять марковані зазначеним стилем засоби (найперше - поетизми та слова-знаки національної культури, що відображають ідеалізоване уявлення про життя народу). Зберігаючи завдяки цьому ядру свою ідентичність, художній стиль відкритий практично для будь-яких іностильових і навіть іносистемних засобів (такими є діалектизми), оскільки він орієнтований на моделювання різних сфер людського буття. Саме завдяки цьому художній стиль має ширше, ніж будь-який інший стиль, нейтральне тло. В художніх же писемних стилях нейтральне тло обмежене сферою функціонування одного стилю, тобто спроектоване на певне тематичне коло. Беручи до уваги специфіку художнього стилю, можна з певністю твердити: цей стиль ніколи не втратить своєї ролі для розвою літературної мови та її норм.

На кін. ХІХ - поч. ХХ ст., за відсутності державних інституцій для кодифікації мови, він і надалі лишається головною сферою апробації будь-яких інновацій і водночас сферою втілення еталонності. При цьому варто мати на оці інваріантну природу еталонних текстів, тобто зразковим є не кожен текст, а сукупність ознак, властивих ряду

текстів (варіантів, конкретних репрезентантів інваріантного художнього тексту).

Статус художнього стилю на західних і східних теренах України наприкінці XIX - поч. XX ст. був істотно різний. На східних теренах літературну мову репрезентував фактично сам цей стиль та публіцистичний із достатньо розробленою гуманітарною тематикою, але не більше. Тоді як на заході літературна мова набула вже чи не основної своєї ознаки - поліфункціональності. Ця поліфункціональність мала, однак, регіональний характер (з відомих екстралінгвістичних причин), що закріпилося в терміні *західний варіант літературної мови*, або, як тоді ще її називали, *галицька мова*.

Тобто склалося одночасно дві об'єктивні передумови для використання здобутків західного варіанта літературної мови:

- 1) потреба функціонального розгалуження літературної мови на всьому обсязі її вживання;
- 2) потреба витворення одного спільного варіанта літературної мови.

Освічені кола по обидва боки кордону, що перерізав Україну, були свідомі цих потреб і намагалися задовольнити їх через усне спілкування (завдяки поїздкам у Галичину), через листовне спілкування (між культурними діячами обох частин України), через друк (східна інтелігенція, особливо творча, досить активно друкувалася в західних виданнях). У принципі нічого специфічно українського у функціонуванні двох варіантів однієї літературної мови і в доцентрових процесах їхнього розвитку немає (про це, зокрема, писав свого часу Д. Брозович, згадуючи польську і болгарську [5, 16], Ю. Шевельов - щодо сербської і хорватської [30, 154] тощо).

Специфічно ж українську рису цього процесу можна вбачати у непаритетності стану і статусу регіональних (або, як казав Д. Брозович, зональних) варіантів літературної мови. Це породило дві реакції мовців-східняків: старше покоління взагалі негативно поставилося до набутків нехудожніх стилів галичан, натомість молодь - позитивно. Звідси й колізія. Показово, що нелінгвіст І. Стешенко вбачав причину конфлікту в тому, що старше покоління не хотіло бачити принципової відмінності між народнорозмовною мовою як символом національного життя і мовою «вищого духу», завдяки якій нація прилучається

до вищої культури [23, 302]. Прикметно, що реформатори, як каже про них І. Стешенко, усвідомлювали недоліки західного варіанта, що й стимулювало в них мовну активність.

Проаналізувавши мовну практику культурних діячів того часу, можна твердити, що носії обох варіантів літературної мови фактично сприяли перетворенню гетерогенної стандартної мови на гомогенну, коли варіанти обмежуються лише т. зв. зональними особливостями [5, 18-21].

За тих непаритетних умов, в яких перебувала літературна мова (як і культурне життя загалом) на східних та західних теренах, можна сподіватися більш-менш природного перебігу (на рівних засадах) процесу взаємодії варіантів національної мови лише у сфері художнього стилю, причому процесів, дотичних як до стильово маркованих, так і нейтральних засобів. Зрозуміло, що процеси витворення спільного штучного страту складні, часто суперечливі й потребують всебічного розгляду, скрупульозного вивчення фактичного матеріалу.

В даній роботі ми спинимося лише на одному аспекті: південно-західних впливах на художній стиль підросійської України кін. XIX - поч. XX ст. Під південно-західними впливами розуміємо запозичення (як результат цих впливів), по-перше, із західного варіанту літературної мови (або так званої галицької мови¹) в її писемній формі та усній, а власне: із львівським та чернівецьким міським койне, по-друге, із південно-західних діалектів (говорів) безпосередньо, завдяки живому контактуванню письменників підросійської України з носіями природного страту під час поїздок переважно в Карпати.

Місце південно-західного компонента в сучасній літературній мові за умов радянщини (від 30-х рр. XX ст.) майже не вивчалася і не висвітлювалося, а до того ж, сама лише згадка про це явище трактувалася винятково в негативних конотаціях [32, 169]. Тимчасом важливість дослідження згаданого аспекту зумовлено кількома обставинами, зокрема:

1) специфікою українського пуризму², започаткованого статтею Б. Грінченка «Галицькі вірші» (1891 р.);

2) специфікою безпосереднього впливу південно-західного діалекту (а це - частина Поділля та Волинь) на східний варіант літературної мови

¹ Якщо бути точним, то варто було б уживати термін *галицько-буковинська мова* (пор: Львів та Чернівці стали осередками творення міської україномовної верстви учителів, професорів, лікарів, священиків, адвокатів, підприємців, ремісників. У сільських громадах дедалі більшого поширення набувало використання української мови у місцевому самоврядуванні, в діяльності громадських товариств, що сприяло формуванню освіченої україномовної верстви й у селянському середовищі [24, 6].

² Пуризм від 30-х рр. XX ст. і до кін. XX ст. принципово нічим не відрізнявся від пуризму раннього Б. Грінченка - І. Нечуя-Левицького, хоча мета і мовний фактаж, властиво, були не подібні.

через творчість таких письменників, як А. Свидницький, С. Руданський, М. Коцюбинський, Л. Українка [15, 83-92];

3) недиференційованістю літературно нормативних елементів та діалектизмів у західному варіанті літературної мови;

4) деформацією південно-східної діалектної бази літературної мови під тиском російської.

Варто констатувати, що праці Св. Караванського «Секрети української мови» (Київ, 1994 р.) і особливо Ю. Шевельова «Внесок Галичини у формування української літературної мови» з часу публікації її в Україні (Львів, 1996 р.) стали для науковців своєрідним каталізатором зацікавлення процесами витворення спільної літературної мови.³ А проте і досі лишається чимало лакун у цій проблемі. Спробуємо розглянути її з урахуванням тих чотирьох чинників, про які йшлося вище. Найпринциповішими моментами видаються такі:

1) конкретизація поняття галицизми (галичанізи, рутенізи);

2) відособлення власне галицизмів від позірних галицизмів;

3) відособлення власне галицизмів та позірних галицизмів від південно-західних діалектизмів.

Галицизми

Мовні дискусії, що точилися від 70-х років XIX ст. (докладніше про це див. у джерелах, наведених вище) засвідчили, крім усього, не просто активізацію свідомості освічених мовців Західної і Східної України. Сімдесять роки XIX ст. - поч. XX ст. - новий етап у розвитку літературної мови, коли мовці починають сприймати мову в аксіологічному вимірі. А це означає, що, поперше, формується відчуття норми літературної мови як правильної, крашої, взірцевої, а по-друге, у мовців з'являється бажання впливати на неї. Іншими словами, в цей період відбувається перехід від дескриптивного, тобто безстороннього, до прескриптивного, тобто оцінного, суб'єктивного сприймання мовних явищ, що принципово важливо для формування літературних норм будь-якої мови і, зрештою, створює передумови для мовного планування. Можна помітити, що перша

мовна дискусія 1873 р. обмежилася фактично намірами і готовністю мовців бачити свою літературну мову в єдиному, спільному для всіх українців варіанті. І лише в другій та третій дискусіях (відповідно 1891-1892 рр. та 1907—1913 рр.) з'явилася конкретика прескриптивного підходу до літературної норми. До початку другої мовної дискусії спричинився той факт, що в її фактичного ініціатора Б. Грінченка спрацював механізм «онтологізації норми» [32, 53], коли все відмінне огулом неприйнятне. Такий підхід у принципі небезпечний обмеженістю й консерватизмом у ставленні до «свого», тим паче, що в нашому випадку він стосується не власне «чужих» впливів, а частини одного мовного тіла. Важливо також особливо наголосити, що протиставлення «свій» (східний варіант літературної мови) і «чужий» (західний варіант літературної мови) було імпліцитно ускладнено конотацією відповідно «сільський» - «міський». Саме тому частина освічених мовців сходу, особливо молодь, почала сприймати «галицьку мову» як престижну [32, 179]. Зрештою не без впливу цього чинника, хоча, безперечно, і через очевидність здобутків західного варіанта літературної мови як виразно інтелектуалізованого та функціонально диференційованого Б. Грінченко досить швидко відійшов від початкової негації т. зв. галицької мови і зокрема галицизмів. Кардинальні зрушення в поглядах Б. Грінченка об'єктивувалися в його висловах під час третьої дискусії, а найбільше - в реєстрі «Словаря української мови», куди було введено лексику фактично з усіх регіонів України, у тому числі охоплено слова з близьким або й тотожним значенням, що могли б творити синонімічні ряди (як-от: *хорий-хворий-слабий*). Таким чином, було знято негативну прескрипцію щодо елементів західного варіанта мови. Однак вона знову з'являється на українському лінгвістичному кону в двох розвідках І. Нечуя-Левицького («Сьогочасна часописна мова». - Київ, 1907 та «Криве дзеркало української мови». - Київ, 1912). Опоненти автора були свідомі як недоліків галицької мови, так і доцільності частини рекомендацій, яких траплялося немало в обох статтях. У плані слушності приписів І. Нечуя-Левицького показові

³ Зокрема було захищено ряд дисертаційних робіт, як-от: *Сокіл Б.* Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичні дискусії навколо неї у XIX - поч. XX ст. - Тернопіль, 1998; *Луцишинська Л.* Проблема нормалізації української літературної мови в епістолярії другої пол. XIX - поч. XX ст. - Івано-Франківськ, 2000; *Трифонов Р.* Роль мовної дискусії поч. XX ст. у процесі формування літературних норм української мови. - Харків, 2000. Вийшла друком низка праць, напр.: *Статеева В.* Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кін. XIX - поч. XX ст. - Ужгород, 1997; *Клішун Г., Чорнецький Я.* Мовна ситуація в Україні кін. XIX - поч. XX ст. // Українська мова: зминуло в майбутнє. Матеріали наукової конференції. - Київ, 1998; *Ткач Л.* Українська літературна мова на Буковині в кін. XIX - на поч. XX ст. - Чернівці, 2000; *Бідер Г.* Українська мова в Габсбурзькій монархії (1772-1918) // Мовознавство. - 1998. - № 1.

підсумки дослідження цих приписів з погляду сучасних кодифікованих норм [25]. З'ясувалося, що з 558 пар західних і східних варіантів слів стильово-стилістичну активність мають 232 пари, тільки наддніпрянський варіант - у 129 випадках, тільки галицький варіант - у 156. Отже, від 70-х рр. XIX ст. лінгвістичне мислення освічених мовців зазнало істотних еволюційних змін: від усвідомлення відмінності через оцінне зіставлення обох варіантів мови до розуміння об'єктивної неминучості інкорпорації галицьких елементів у східний варіант з метою вироблення спільної (або, як казав І. Огієнко, соборної) мови. Про екстралінгвістичну підставу орієнтації представників східної інтелігенції на зах. варіант літературної мови Ю. Шевельов дуже влучно зазначив таке: «Тільки так стояло питання: Галичина або Москва» [30, 82], тобто така орієнтація сприймалася як шлях утримування української мови від асиміляції з російською мовою.

Попри таку настанову, зміст і обсяг поняття «галицизм» і давніше, і тепер чітко не окреслений. Фактично не розроблено критеріїв виділення такого типу лексики. Ще П. Куліш огульно виступав проти «всієї нової галичанщини». Так само огульно негативно про галицькі запозичення висловлювався і М. Драгоманов (див. про це [30, 28, 34]). Дуже приблизне уявлення про галицизми дає й згадувана вище рецензія Б. Грінченка на галицькі вірші, де він, послуговуючись терміном «рутенізм», каже, що їх «виковують» рутенці, тобто галичани. Насправді ж наведено приклади (пор: *верем 'я, ручай, яр* тощо), які до «кованих» новотворів аж ніяк не належать. Не більше світла в загальнотеоретичному плані проливають і статті учасників як другої, так і третьої дискусій. Майже всі вони протиставляють галицизми германізмам, росіянізмам, полонізмам, вказуючи на засилля в галицькій мові останніх. Вочевидь, щоб говорити про галицизми як елемент галицької мови, варто найперше визначитися саме з цим поняттям. Тому видається слушним узагальнений підхід І. Нечуя-Левицького. У статті «Сьогочасна часописна мова» читаємо: «Склалася вона із народної галицької підмови, або говірки, та старої книжної киево-могилянського періоду XVII й XVIII віка, котра в Галичині ніколи й не виводилась» (с. 42-43). Отже, для галицької мови 2-ї пол. XIX ст. адаптованими, звичними були і власне українські діалектизми, у тому числі олітературнені, й германізми, й полонізми, й росіянізми, і старослов'янізми. Ті з них, що активно вливалися в східний варіант літературної мови, на нашу думку, й варто вважати галицизмами. Термін «рутенізм» не при-

жився, а віднедавна поширене слово «галичанізм» (воно трапляється, напр., у Г. Бідера [2]) можна вважати зайвим. До галицизмів не зараховуємо позірні росіянізми [8], позірні галицизми та нео-літературнені діалектизми, про які йтиметься далі.

Поняття «галицизм» як прояв експансії західного варіанта літературної мови на східний стає релевантним лише із появою у свідомості мовців і Східної і Західної України відчуття двох варіантів літературної мови, власне, відчуття двох узувальних (на тому етапі) норм, тобто з поч. 70-х рр. XIX ст., що досить пунктирно експлікувалося в першій мовній дискусії. Лексикографічно це знайшло відображення у ряді словників: Ф. Піскунова [20], М. Левченка [13], Є. Желехівського - С. Недільського [9], М. Уманця і А. Спілки [28] та Б. Грінченка [6]. Звичайно, ці словники далекі від кодифікації, проте дуже показові у плані ареальної характеристики слів, а власне: кожен (окрім Є. Желехівського - С. Недільського) словник так чи інакше фіксує межі лексики. Найузагальненіша опозиція - австрійсько-український і підросійсько-український (цю опозицію актуалізовано лише одним членом: ремаркою *Австр.-Укр.*) у словнику Ф. Піскунова, що свідчить про відчуття двох мовних норм: західної і східної. На досить узагальнену опозицію натрапляємо й у словнику М. Уманця й А. Спілки. У ньому є ремарки: *Галичина - Правобережна Україна - Лівобережна Україна*. Разом з тим, і в щойно згаданий словник, і в більш ранній, укладений М. Левченком, і в словник Б. Грінченка введено досить локальні ремарки, на зразок *Київська губернія, Конопський повіт, Поділля* тощо. Таке маркування є наслідком не лише більшої компетентності авторів щодо поширення лексики на підросійській Україні, а виявляє сприйняття західного варіанта літературної мови як чогось цілісного, неподільного, що протистоїть східному варіанту мови. Правда, у Б. Грінченка з'явилися ще ремарки *Гуцульщина, Угорщина*, що можна розглядати вже як спробу більш диференційованого підходу до ширення мови на західних теренах. Загалом же важливо те, що упорядники словників як представники свідомої української інтелігенції того часу вважають рівноцінними джерелами для формування літературної мови всі ареали її функціонування. Об'єктивно ж склалося так, що на кін. XIX - поч. XX ст. провідну роль у формуванні писемних стилів (окрім художнього) почала відігравати Галичина разом з Буковиною, об'єднані спільним варіантом мови. Мотивація запозичення з цього варіанта у східний відома: потреба розширення бази нейтральної лексики аб-

страктного змісту, а також брак стильово маркованих слів у нехудожніх стилях. Для розвитку кожної літературної мови особливо важить нейтральна лексика, оскільки вона охоплює всі стилі, забезпечуючи цілісність мови загалом. Як уже згадувалося, художній стиль є вдячним об'єктом дослідження з погляду нагромадження в мові нейтральних засобів. Саме такого типу галицизмів чи не найбільше виявлено в досліджуваних художніх текстах.

Наведемо спочатку приклади, зафіксовані вже у словнику М. Левченка, частково вони трапляються й у словнику Ф. Піскунова:

вигідний, вигідно (у значенні «зручний, зручно»): вживають Франко, Маковей -* Українка, Коцюбинський, Вороний. Хоча М. Левченко подав *виг\одний*, але у такій формі на кін. XIX - поч. XX ст. воно вже не частотне, що згодом відображено у словнику І. Огієнка [19] (*вигідний, вигідно*, а не *виг\одний, виг\одно*);

враж\і'ння, враж\ення: вживають Франко, молодомузівці, Кобилянська, Кобринська - Пчілка, Грабовський, Хоткевич, Вороний. У Галичині вживаний був лише перший варіант, на Східній Україні - другий. І. Огієнко вважає, що узвичаєним став лише варіант *вр\ажіння* [19];

(з)лучити (у перен. знач.), *злука*: вживають Франко, Кравченко, Кобилянська, молодомузівці - Коцюбинський, Українка, Грабовський, Кримський. Прикметно, що словник Желехівського-Недільського покликається на джерело 1861 р.

Значно більше стильово нейтральних галицизмів зафіксовано у словнику Уманця і Спілки та Грінченка, зокрема:

звук: вживають Франко, молодомузівці - Старицький, Вороний, Черкасенко. Ще у рецензії на галицькі вірші Б. Грінченко висловлювався категорично проти цього слова, вважаючи його рутенізмом, а проте у свій словник він вводить обидва варіанти: *звук* і *згук*. Останнє слово Б. Грінченко перше обстоював як єдино правильний для літературної мови варіант. Цікаво, що І. Огієнко називає слово *згук* штучним [19]. Його не фіксує жоден із словників, упорядкованих до середини 70-х рр. XIX ст. Вперше воно з'являється в реєстрі словника Желехівського-Недільського з покликанням на «Киевскую старину» 1882 р. Письменники Східної і Західної України часто послуговувалися обома варіантами, хоча слово *згук* більш поширене у досліджуваній період. За радянщини вже 1933 р. його затавровано як *діалектне, застаріле, рідковживане*

[26, 371], а слово *звук* (завдяки фонетичному збігу з російським словом) одержало підтримку як нормативне;

властиво (вставне слово): вживають Франко, Кобилянська - Коцюбинський, Хоткевич;

кав\арня: вживають Франко, Кобилянська - Коцюбинський, Олесь;

думл\йвий: вживають Франко - Пчілка, Українка;

двірець, дворець (вокзал): вживають Франко, Стефаник, Маковей, Мартович, молодомузівці - Старицький, Винниченко, Олесь, Самійленко. Прикметно, що І. Огієнко, обстоюючи форму *двірець*, наголошує, що це слово поширилося вже й у Східній Україні [19];

коц (у значенні «ковдра»): вживають Франко, Кобилянська, Маковей, Кобринська - Старицький, Мирний. Це слово та його варіант *коць* прикметне тим, що із значенням «килим» трапляється ще у Г. Квітки-Основ'яненка і зафіксовано словником П. Білецького-Носенка та М. Закревського. І. Огієнко зазначає, що слово у значенні «ковдра, покривало» добре відоме і в Східній Україні [19];

мушля: вживають Франко, Кобилянська, молодомузівці - Коцюбинський, Українка, Кримський.

парасоль: вживають Франко, Кобилянська - Коцюбинський, Черкасенко;

помаранча, помаранець: вживають Франко - Коцюбинський, Українка, Нечуй-Левицький, Кримський;

поступ: вживають Франко, Кобилянська - Коцюбинський, Українка, Самійленко, Вороний;

розвій: вживають Франко, Кобилянська - Мирний, Старицький, Коцюбинський, Винниченко, Кримський, Вороний, Чупринка;

чин: вживають молодомузівці - Барвінок, Старицький, Коцюбинський, Українка.

У художніх текстах письменників підросійської України трапляються галицизми, що не зафіксовано ні словником Уманця і Спілки, ні словником Б. Грінченка, як-от:

святочний: вживають Кобилянська - Пчілка, Коцюбинський, Українка;

снохода (у значенні «сновія», рос. «луна-тик»): вживають Маковей - Олесь, Чупринка.

Мабуть, не зайве зазначити, що чимало із наведених слів виявилися настільки перспективні, що зафіксовані й у сучасних орфографічних словниках (1975 р., 2002 р.), окрім кількох, а саме: *двірець* (*дворець*), *злука*, *помаранець*, причому слово *злук* з введено до реєстру орфографічного словник; * 2002 р. Дивно, що досі не кодифіковано слово *розвій*, а також *поступ*, *чин*,

* Тире між призвищами письменників означає протиставлення письменників - представників західного варіанта літературної мови східному.

змагання, що мали б бути представлені у словнику через омоніми.

Поряд із стильово та стилістично нейтральними галицизмами в художніх текстах письменників Східної України трапляються непоодинокі випадки експресивної мотивації залучення таких слів. Крім конкретних контекстів, опосередкованим свідченням обтяження їх додатковою конотацією може бути переважне вживання в поезії, а також співіснування з більш нейтральними синонімами, їх фіксує здебільшого словник Желехівського-Недільського.

Це такі галицизми:

злуда, злудний (синоніми *омана, обман, оманливий, неправдивий*): вживають Франко, молодомузівці - Українка, Грабовський, Вороний;

змора (синоніми *жахіття, втома*): вживають Франко, молодомузівці - Українка, Грабовський, Вороний;

двигати (синоніми *нести щось важке, тягнути*): вживають Франко, молодомузівці - Українка.

Наведені слова так і лишилися не кодифікованими.

Проте значно більше експресивно забарвлених галицизмів інкорпоровалися в сучасну літературну мову. Це такі:

звага (синонім *відвага*): вживають Франко, молодомузівці - Українка, Грабовський, Вороний;

лебедіти (синоніми *лепетати, молити, насівувати*): вживають Франко, Воробкевич, молодомузівці - Вороний;

легіт (синонім *легкий вітерець*): вживають Франко, Маковей, Черемшина, молодомузівці - Коцюбинський, Українка, Черкасенко;

лячно (синонім *страшно*): вживають Франко, Кобилянська, Маковей - Коцюбинський, Грабовський, Кримський, Черкасенко;

розпука (синоніми *безнадія, відчай*): вживають Франко, Кобринська, молодомузівці - Барвінок, Коцюбинський, Старицький, Грабовський, Вороний, Олесь, Чупринка, Черкасенко.

Усі зазначені слова кодифіковані в орфографічних словниках 1975 р. та 2002 р. (слово *лебедіти* з'являється лише в останньому виданні). Варто зазначити, що слово *легіт* вже стало поетизмом, а не просто експресивно забарвлене.

В стильовому плані ці експресивно марковані слова можна вважати набутком художнього стилю, тобто, крім стилістичної, вони обтяжені ще стильовою маркованістю.

Таким чином, галицизми істотно прислужилися виробленню спільних загальнолітературних норм, розширивши базу нейтральної лексики, а також

збагатили мову стилістично маркованими словами.

Позірні галицизми

На початкових етапах експансії західного варіанта літературної мови все незвичне для мовців сходу України сприймалося огулом як галицьке. Однак незабаром пильне око Б. Грінченка, а можливо, не лише його, помічає, що до галицизмів, у тому числі й «кованих», безпідставно зараховують і ті, що «вживаються в письменстві вже по кілька віків або любісінько живуть і досі на якомусь полтавському хуторі» [7, 38]. Це позірні галицизми.

Якщо спертися на критерії, названі Б. Грінченком, то джерелом виявлення позірних галицизмів можуть бути:

1) авторські твори письменників підросійської України, писані до другої половини 70-х років XIX ст., тобто до початку, як казав А. Кримський, «вавилонського полону української мови в Галичині» [11, 343];

2) південно-східні діалекти. Частково позірні галицизми можна виявити не лише в суто діалектних текстах, а й у фольклорних із теренів Східної України. А оскільки йдеться про літературну мову східного варіанта, то доцільно залучити фольклорні тексти також з Волині й тієї частини Поділля, яка входила до складу Російської імперії [15, 83]. Врахування мовного матеріалу з цих регіонів особливо важливе з огляду на їхню своєрідну роль «буферної групи» між західним та східним варіантами мови, через твори письменників, що походили з цих територій. Вважаємо плідним також залучення фольклорних матеріалів із західних регіонів, але друкованих у Східній Україні, або й власне **Росії до 70-х рр. XIX ст.**, коли для мовної свідомості українця було ще не релевантним ареальне джерело лексики. Додамо ще одне джерело: неологізми, творені в контексті східного варіанта літературної мови й одразу підхоплені на заході.

Крім того, позірні галицизми можна виявити за допомогою словників, укладених до часу переміщення центру культурного життя зі Східної України на Західну. Зокрема, із доступних нам, це такі повні словники, як невидрукований П. Білецького-Носенка (укладений на 1843 р.), М. Закревського (1861 р.), на початкові літери видруковані словники О. Афанасьєва-Чужбинського (1855 р.) та К. Шейковського (1861 р.). Усі ці словники укладено на основі текстів, зібраних з різних регіонів. Прикметно, що фактично в усіх них є ремарка «галицьке»⁴. Проте вона не

⁴ Про неточність такого маркування в цій роботі не йдеться.

позначена оцінністю, а є лише фіксацією ареалу вживання того чи іншого слова. На той час ці лексеми, рівно як і лексеми з інших регіонів, мислилися в контексті рівнозначущих джерел для подальшого розвитку літературної мови на південно-східній основі. Пор. висновок Ю. Шевельова щодо першої мовної дискусії 1873 р.: «Дискусія показує, як загально (крім, звичайно, москвофільського табору) прищепилася в Галичині ідея загальноукраїнської літературної мови з надніпрянською основою» [30, 23]. Про те, що від самого початку формування літературної мови рівноцінними для неї джерелами вважалися лексеми всіх регіонів, свідчать ранні фольклорні збірки, зокрема М. Максимовича. Так, у виданні 1827 р. вміщено західноукраїнські пісенні тексти, взяті ним із львівського видання польською мовою «Pielgrzym Lwowski» 20-х рр. XIX ст. та пісні, зібрані професором Віденського університету І. Лобойком. Про добірку творів для третього збірника (1849 р.) М. Максимович пише: «Половину їх зібрано мною переважно у Полтавській губ. Іншу половину та безліч варіантів одержано від осіб з різних кінців Південної Росії» [14, 319-320]. Наголосимо, що згідно з концепцією, яку підтримує і розвиває С. Єрмоленко у праці «Фольклор і літературна мова» [10], фольклорні тексти є зразками літературного койне, тому діалектизми, що втратили локальну прив'язку, перетворюються на художньо-виражальні засоби уснопоетичного мовлення. Ці олітературнені чужодіалектизми можуть не збігатися з діалектизмами даного регіону. Те саме можна сказати й про пареміологічний збірник М. Номиса (1864 р.) [18]. У передмові до нього вміщено список скорочень, де з-поміж різного є вказівки на місце побутування того чи іншого вислову - прислів'я, приказки, примовлянки, загадки тощо. Неважко помітити, що тут географічно представлена майже вся Україна, у тому числі Галичина, Волинь, Харківщина, Чернігівщина тощо. Жодних застережень щодо вживання тих чи інших паремій у збірнику немає.

Загальновідомо, який безпосередній вплив мали фольклорні збірники на творчість сучасників (зокрема поетів-романтиків, Т. Шевченка, Марка Вовчка). Ще більшою стала їхня роль, коли укладачі словників почали використовувати фольклорні матеріали як джерело фіксації лексем.

Саме за фактом фіксації хоча б в одному зі словників, укладених до 70-х рр. XIX ст., виявлено такі позірні галицизми в авторській літературі Східної України кін. XIX - поч. XX ст.:

борзо, борше, боржій: трапляються у Стефаніка, Кобилянської, Кобринської - Барвінок

(з'являються вже у ранніх творах, тобто з 1857 р.), Олесья. Показово, що ще УРС маркує це слово як поетизм, а СУМ - уже як діалектне. Очевидно, давніше воно було бістильове: у побутовому спілкуванні залишилося територіально обмеженим, а в поезії - надтериторіальним поетизмом. На кін. XIX - поч. XX ст. це слово було малочастотне;

блават, блаватаси, блаватний (у значенні «блакитний шовк»): вживають Кобилянська, молодомузівці - Костомаров, Старицький, Вороний. Це слово виявляло виразні потенції до поетизації, хоча жоден словник цього не зазначає;

б\уд\учина, будущин\а: швидше всього виникло паралельно на обох теренах України. У словнику Желехівського-Недільського біля слова *буд\учина* є покликання на джерело 1865 р., тимчасом у Ганни Барвінок воно трапляється у творі за 1869 р. У досліджуваний період його ще вживали Франко, Кобилянська, Кобринська - Куліш (1882 р.), Нечуй-Левицький (1874 р.), Хоткевич, Олесь;

вакації: зафіксовано ще в часописі «Основа» 1861 р. (покликання у словнику Грінченка); у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, Маковей - Нечуй-Левицький, Пчілка, Олесь;

вояк: трапляється вже в І. Котляревського. У досліджуваний період вживали: Франко, Маковей - Старицький, Українка, Вороний;

гречний: трапляється ще в І. Котляревського, М. Костомарова; у досліджуваний період вживали: Франко, молодомузівці - Старицький, Пчілка, Українка;

дзигар (або у мн. *дзигарі*): узвичаєне для багатьох письменників Східної України, трапляється зокрема у І. Котляревського, К. Думитрашка, Т. Шевченка, П. Куліша (1848 р.); у досліджуваний період вживали: Франко, Маковей - Коцюбинський, Пчілка, Українка, Григоренко;

жадний, жаден: зафіксовано у Марка Вовчка, С. Руданського. У досліджуваний період вживали: Стефанік, Франко, Кобилянська, Черемшина - Коцюбинський, Українка, Кримський;

живець, живчик: швидше всього значення, синонімічне до пізнішого *пульс*, розвинулось одночасно на Східній і Західній Україні. Прикметно, що Ф. Піскунов подає лише слово *живчик* з російським відповідником *пульс*, а не іншомовний синонім. У досліджуваний період вживали: Кобилянська - Кониський, Мова, Коцюбинський, Пчілка;

жовнір, жовняр, жолнір: у І. Котляревського трапляється *жолнірство*. Прикметно, що М. Закревський подає *жолнір* без ремарки,

а *вояк* як галицьке. Ф. Піскунов супроводжує слово *жолнір* таким коментарем: «На Київщині, Поділлі, Волині так називають і зараз солдат» [20]. У досліджуваний період вживали: Стефанік, Франко, Маковей, молодомузівці - Коцюбинський, Українка;

зимний, зимно: вживав ще М. Костомаров; В. Німчук фіксує вже у «Поученні Мономаха» [17]. У досліджуваний період вживали: Франко, молодомузівці - Коцюбинський, Українка;

(з)лапати (у значенні ловити, піймати): зафіксовано в І. Котляревського, згідно з даними словника до творів Г. Квітки-Основ'яненка, письменник вжив це слово 6 разів [21], також трапляється у І. Срезневського, О. Бодянського; у досліджуваний період вживали: Франко - Барвінок, Кримський;

кошуля: зафіксовано 1 раз у словнику творів Т. Шевченка [24], виразний фольклоризм; у досліджуваний період трапляється лише в І. Франка. Отже, вже на той час занепалий поетизм, малоактивний аж до 60-х рр. (характерний для поетів-шістдесятників ХХ ст);

лагомини, легуміни, лигоміни, легоміна (ласоші): зафіксовано в І. Котляревського, багатьох поетів-романтиків. У досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська - Куліш (1890 р.), Старицький, Коцюбинський;

ліжник (у значенні «ковдра, покривало»): трапляється в І. Котляревського; у досліджуваний період вживали: Кобилянська, Черемшина-Коцюбинський, Хоткевич, Черкасенко;

лучатися, лучитися (у значенні «траплятися, трапитися»): у словнику мови «Енеїди» І. Котляревського зафіксовано 4 рази [4], у словнику мови Г. Квітки-Основ'яненка - 14 разів [21], вживав також А. Свидницький. У досліджуваний період: Франко, Кобилянська, Маковей - Грабовський;

ліхтар, ліхтарня (у тому ж значенні, що й «ліхтар»): трапляється у І. Котляревського, А. Метлинського, С. Руданського. У досліджуваний період вживали: Франко - Нечуй-Левицький, Старицький, Коцюбинський, Українка;

най: частіше у співомовках С. Руданського; у досліджуваний період вживали: Франко, молодомузівці - Грабовський, Кримський;

намет: трапляється у І. Котляревського, А. Метлинського. У досліджуваний період вживали: Франко, Пчілка, Коцюбинський, Українка, Григоренко, Грабовський, Черкасенко. Показове зауваження в словнику І. Огієнка: «на В.У. [тобто на Східній Україні - *Дзюбишина-Мельник Н.*] *шатро* часте, а *намет* дуже рідке» [19];

нині: трапляється у Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка; у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, молодомузівці - Коцюбинський. Також показовий коментар до цього слова у словнику І. Огієнка: «з давнього, г. [галицьке - *Дзюбишина-Мельник Н.*], на В.У. рідко» [19];

остатній: трапляється у поетів-романтиків, Т. Шевченка. У досліджуваний період вживали: Франко - Коцюбинський, Українка, Грабовський;

овоч, овоц (у значенні «плід»): трапляється у Л. Боровиковського, також у перекладі Євангелія П. Морачевського (рукопис 1861 р.); у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, молодомузівці - Нечуй-Левицький, Пчілка, Хоткевич, Кримський, Черкасенко;

пук, пукати, пукнути (у значенні «стук, стукати, стукнути»): звичайне для поетів-романтиків, співомовок С. Руданського. У досліджуваний період вживали: Стефанік, Кобилянська, молодомузівці - Коцюбинський, Хоткевич;

родзинка (частіше у *ми. родзинки*): трапляється у Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, поетів-романтиків, С. Руданського. У досліджуваний період вживали: Франко - Нечуй-Левицький;

сей, ся, се, сі: трапляється у І. Котляревського, часте у поетів-романтиків, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Марка Вовчка, вже у ранніх творах Ганни Барвінок. У досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, Маковей - Мирний, Коцюбинський, Українка, Григоренко, Олесь;

сукня: трапляється у поетів-романтиків; у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, Кобринська - Мирний, Коцюбинський, Українка, Нечуй-Левицький, Винниченко, Хоткевич;

філіжанка: трапляється ще в І. Котляревського; у досліджуваний період: Франко - Коцюбинський.

Виділення позірних галицизмів за критерієм уживаності в авторській літературі до 70-х рр. ХІХ ст. не означає, що ці слова не зафіксовано також у фольклорних джерелах, словниках досліджуваного періоду, живому мовленні (діалектах). Проте в зазначеному випадку нам залежить на тому, щоб проілюструвати сферу літературно-художнього функціонування слів такого типу.

За критерієм фіксації у фольклорних текстах, видрукованих на підросійській Україні до 70-х рр. ХІХ ст., а також за критерієм фіксації у живому мовленні на підросійській Україні, зафіксованому у словниках, виявлено такі позірні галицизми, вживані письменниками досліджуваного періоду:

віншувати: трапляється у збірнику М. Номиса [18]. У досліджуваний період вживали: Стефанік, Франко, Кобринська - Старицький, Українка;

годний, годен: є у фольклорних записах С. Руданського [16]; у досліджуваний період вживали: Франко - Коцюбинський, Григоренко;

завше: фольклорні записи П. Чубинського [29]. У досліджуваний період вживали: Франко, молодомузівці - Коцюбинський, Українка. І. Огієнко зазначає, що це слово трапляється у пам'ятках XV ст. [19];

загарливий, загара (запальний, сильне бажання): зафіксовано в усному мовленні Н.-Волинського повіту⁵. У досліджуваний період вживали: Франко - Українка, Старицький, Пчілка, Грабовський;

звій (закрут, шось скручене): зафіксовано у Кам'янецькому повіті; у досліджуваний період вживали: Франко, молодомузівці, Кобилянська - Українка, Вороний;

зле: трапляється у фольклорних записах П. Чубинського [29], у збірнику М. Номиса [18]; у досліджуваний період вживали: Франко, Кобринська - Коцюбинський, Олень, Кримський;

когут: фіксовано у фольклорних записах П. Чубинського [29]; у досліджуваний період вживали: Франко, Черемшина - Старицький;

канапа: зафіксовано в Лебединському повіті; у досліджуваний період у представників західного варіанта літературної мови не виявлено, натомість у східному варіанті - чимало: Нечуй-Левицький (1872 р.), Кониський (1875 р.), Пчілка, Мирний;

крок: трапляється у М. Номиса; у досліджуваний період: Кобилянська, Черемшина - Українка, Грабовський, Григоренко, Чупринка, Олень, Вороний;

мотиль (метелик): трапляється у М. Номиса, а крім того, згідно з даними В. Німчука, у пам'ятках т. зв. давньоруської доби XI—XIII ст. [17]; у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, Кобринська, молодомузівці - Чупринка;

обрус: трапляється у рукописному збірнику фольклорних творів М. Максимовича (див. список джерел до «Словаря української мови» Б. Грінченка), фольклорні записи, видрукувані в «Основі» (за 1862 р.) (там само); у досліджуваний період вживали: Франко - Нечуй-Левицький (1872 р.), Старицький;

офіра: зафіксовано З. Доленгом-Ходаковським у фольклорних записах з м. Острога [27]; у досліджуваний період вживали: Франко, Крав-

ченко, Черемшина - Коцюбинський, Українка, Старицький, Чупринка, Кримський;

пуд, напудити, перепудити: трапляються у Ковельському повіті, у досліджуваний період вживали: Франко, Черемшина, Мартович - Українка, Старицький, Грабовський, Хоткевич;

студент, студено: трапляється у М. Номиса [18], В. Німчук фіксує прикметник у «Поученні Мономаха» [17]; у досліджуваний період вживали: Франко, Маковей, Черемшина, молодомузівці - Коцюбинський, Кримський;

стрій, (часте у мн. *строї*) (одяг, вбрання): у фольклорних джерелах фіксує М. Номис [19]; у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, Маковей, Стефанік - Коцюбинський, Олень;

свічадо: трапляється у фольклорному виданні П. Куліша [12], у досліджуваний період вживали молодомузівці - Коцюбинський, Пчілка, Українка, Олень;

(нід/роз)тяти: трапляється у фольклорних записах М. Номиса [18], у досліджуваний період вживали: Франко, Кобилянська, молодомузівці - Старицький, Коцюбинський, Українка, Грабовський, Кримський;

шпиталь (лікарня): трапляється у М. Номиса [18], у досліджуваний період вживали: Франко, Стефанік, Маковей, Кобилянська, молодомузівці - Мирний, Українка, Коцюбинський.

Серед перерахованих позірних галицизмів чимало таких, які внесено в реєстр словників, упорядкованих до 70-х рр. XIX ст., а до того ж їх вживають письменники цього часу.

Серед виявлених нами позірних галицизмів у авторських творах кін. XIX - початку XX ст. немає жодного, який би спирався лише на реєстрове слово того чи іншого словника, тому немає потреби аналізувати їх у цьому аспекті. Натомість є позірні галицизми, не зафіксовані у жодному словнику до 70-х рр. XIX ст. Напр., *вакації, жебоніти, живець (живчик), загарливий, зле, канапа, намет, нині, обрус, овоч (овощ), пуд, (роз/пре/на)пудити, стрій, свічадо*. Практично всі ці слова зафіксовано згодом - у словниках наступного періоду. Якщо ж говорити огуклом про всі позірні галицизми, то значна їх частина влилася в літературну мову 2-ї пол. XX ст., про що свідчить реєстр правописних словників, зокрема 1975 р. та 2002 р. Не знайдемо хіба таких: форму *жаден* (але є *жадний*), слова *загарливий, лучатися, пукати*⁶. Показово, що орфографічний словник 2002 р. кодифікує ще ряд

⁵ Тут і далі - записи живого мовлення за губерніями та повітами подано за словником Б. Грінченка.

⁶ На заваді кодифікації слова *пукати*, безперечно, стоїть міжмовна (українсько-російська) омонімія.

позірних галицизмів, зокрема *борзо, завше, най, філіжанка*. А також слово *згук*.

Не варто забувати й про «ковані» слова, інакше - *неологізми*. Це зовсім не вивчена категорія слів досліджуваного періоду. Нам трапилося лише одне слово, яке, з більшою чи меншою вірогідністю, можна вважати новотвором, що походить зі Східної України. Це іменник *водограй*: швидше всього, авторський неологізм М. Старицького. Саме на нього покликається словник Желехівського-Недільського. Завдяки своєму фонетичному потенціалу слово було підхоплено молодомузівцями і швидко набуло ознак поетизму (пор. давніше слово *водовет*, зафіксоване М. Закревським, та *водобій*, зафіксоване П. Білецьким-Носенком). Ознаку естетизованої конотації слово зберегло і надалі, що закріплено відповідною ремаркою в УРСі. На Східній Україні його вживали Кониський, Українка, Чупринка, Черкасенко. Останній замикає це слово без стилістичної конотації (лише у номінативній функції в прозі) і з такою конотацією в поезії.

Кодифікація позірних галицизмів, причому розширення реєстру таких лексем - надзвичайно важливий момент для ствердження престижності мови, оскільки йдеться про маніфестацію тягlosti архаїчних елементів мови - спільних у минулому для західних і східних регіонів України, а отже - про стабільність принаймні лексичних норм. Проте зазначимо: стилістична вартісність згаданих вище слів далеко неоднакова. Одні з них стильово нейтральні або близькі до того завдяки частотності сучасного вживання, як-от: *вояк, канапа, крок, ліхтар, намет, родзинки, сукня*. Інші - експресивні: *віншувати, годен, гречний, дзигар, най, зимний, завше, офіра, сей, філіжанка* тощо. Ще інші мають ознаки поетизмів, тобто естетично навантажені: *блават, водограй, свічадо, кошуля, когут* (особливо в дитячій поезії), *свічадо*. А проте є й такі, що вже застаріли, тому в сучасні орфографічні словники навряд чи варто їх вносити (напр., *жовнір, лагомина, ліхтарня*). Натомість варто було б доповнити реєстр такими експресивно маркованими лексемами, як *бучина (будущина), стрій, живчик*, відзначивши омонімічність двох останніх.

Оскільки позірні галицизми - набуток обох варіантів літературної мови, то прямо пов'язувати їх із процесами впливу західного варіанта літературної мови на східний немає підстав. Можна лише констатувати, що під тиском російської мови в підросійській Україні підупало чимало засобів, у тому числі лексичних. Внаслідок посилення контактів з кін. XIX ст. між Західною і Східною Україною західний варіант літературної мови прислу-

жився східному варіанту в плані відродження (за непалих більшою або меншою мірою) лексем, причому не лише в той період. Цю свою роль він не втратив і досі, що видно з актуалізації лексики цього варіанта мови минулого у сучасних текстах різних стилів, у тому числі й художнього.

Діалектизми

Ідентифікація діалектизмів у період некодифікованої мови не стільки проблематична, скільки технічно складна і загайна справа, оскільки передбачає врахування і частотності, і регулярності, і способів залучення в літературну мову тих чи інших засобів, зокрема в художньому стилі, де адаптація діалектизмів у прозі відбувається головню через авторську мову та мову освічених персонажів (частково це стосується й поезії, а власне, оповідної поезії). У поетичних же текстах інтеграція діалектизмів у літературну мову відбувається через стилістику образного мислення поета. Крім того, у випадку двох варіантів літературної мови ті самі засоби (в даному разі лексика) для одного варіанта можуть бути вже олітературними, а для другого - ще ні. По можливості врахувавши всі ці критерії, ми розглянули вище олітературнену на кін. XIX - поч. XX ст. лексику під кутом зору галицизмів та позірних галицизмів. У проблемі дослідження південно-західних впливів на літературну мову Східної України бодай побіжно необхідно спинитися також на тих словах, які зберігають ознаки діалектності саме для цього варіанта літературної мови. Такими лексичними засобами є, напр.:

ади (вигук із значенням «дивись-но!»): діалектне і в західному варіанті мови, оскільки типове для стилізації мови селян (завичай у прозі), зрідка вживане й у поезії. Напр., у молодомузівця В. Пачовського трапляється у невластивій мові: «Ади, його любка // Виспівує плаєм!» Аналогічно вживали Франко, Маковей, Черемшина. У східному варіанті мови - дуже спорадично вживане для стилізації (Коцюбинський, Хоткевич). В А. Кримського є спроба через цей діалектизм створити колорит російського діалектного мовлення, оскільки вжито його у переспіві з М. Некрасова (пор.: «Ади, вража бабо, ти іще брехать!»).

Ознаки діалектності для обох варіантів мови зберігають такі слова:

габа (у значенні «хвиля»): вживають Черемшина - Коцюбинський;

маржина (худоба): вживають Воробкевич, Черемшина, Мартович - Коцюбинський, Хоткевич.

Натомість є слова, що вже цілком олітературнені в західному варіанті мови, ознакою чого

є вживаність їх у двох планах: для створення місцевого колориту (тоді ще вони виступають як діалектизми) і для експресії, вже без мотивації колоритом, зокрема це слово *ватра* («вогонь, багаття»). Пор. : у Марка Черемшини: «обізвася один плотар, підкидаючи трісок до ватри» - і в молодомузівців, напр., у Б. Лепкого: «За горами гасне, // Як небесна ватра, сонце ясне». У східному варіанті це слово починає олітературнюватися трохи пізніше. Напр., у Олександра Олеся є твір за 1913 р. «При світлі ватри», де це слово вжито в символічному значенні. Аналогічний статус у західному варіанті літературної мови мають слова *легінь*, *полонина*, *плай* (гірська стежка), *звір* (у значенні «улоговина, прірва в горах»). Вони трапляються в І. Франка, О. Маковея, О. Кобилянської, молодомузівців. Пор. вживання слова *полонина* для створення колориту, коли йдеться про Карпати: «А в полонинах // Звук трембіти» (Б. Лепкий). Разом з тим це слово вживає І. Франко у творі «Мойсей», отже діалектне забарвлення вже нівельовано. Ще більшого олітературнення зазнають слова, вживаючись образно, напр., у молодомузівців: *неба плай* (Б. Лепкий), *під небесним плаєм* (С. Чарнецький), *погідний неба плай* (О. Луцький). У східному варіанті мови названі вище слова трапляються у Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Вороного. Так, слово *полонина* М. Коцюбинський у творі «Тіні забутих предків» вживає

і для колориту, і образно, пор. вислів «ся полонина небесна». Леся Українка у «Лісовій пісні» вживає слово *ізвори*. Також безвідносно до Карпат М. Вороний пише: «хатка в полонині».

Треба визнати, що слова *ватра*, *плай*, *полонина*, *звір* (*ізвори*), *легінь*, які на кін. ХІХ - поч. ХХ ст. починали олітературнюватися, для сучасної літературної мови виявилися стилістично перспективними. Фактично всі вони стали поетизмами, їх кодифікують орфографічні словники і 1975 р., і 2002 р. Вузьковживаними діалектизмами залишилися слова *маржина*, *ади*, *габа*. Їх варто було б називати локалізмами.

Підсумок

Південно-західний вплив мови на східний варіант актуалізувався у кількох планах:

1) він істотно позначився на лексичному фонді за рахунок літературно нормативної лексики, якими були галицизми;

2) стимулював вживання лексики, витісненої російською мовою з активного вжитку східного варіанта літературної мови (це так звані позірні галицизми);

3) сприяв закріпленню за південно-західними діалектами статусу джерела експресивних засобів літературної мови, зокрема поетизмів;

4) загалом сприяв виробленню спільного лексичного фонду літературної мови з її стильово-стилістичною диференціацією та усталеністю норм.

1. Афанасьев-Чужбинский А. Словарь малорусского наречия.-СПб., 1855.
2. Бідер Г. Українська мова в Габсбурзькій монархії (1772-1918) // Мовознавство,- 1997.- №1.
3. Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В. В. Німчук.- К., 1966.
4. Ващенко В., Медведєва Ф., Петрова П. Лексика «Енеїди» І. П. Котляревського.- Х., 1955.
5. Брозович Д. Славянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкознания.- 1967.- № 1.
6. Грінченко Б. Словарь української мови: у 4-х тт.- К., 1907-1909.
7. Грінченко Б. Тяжким шляхом. Видання 2-е,- К., 1912.
8. Дзюбишина-Мельник Н. Позірні русизми в художніх текстах поч. ХХ ст. // Наукові записки НаУКМА. Гуманітарні науки.- 2003,- Т. 22.- Частина І.
9. Желєхівський Є., Недільський С. Малоросійсько-німецький словар: У 2-х тт.- Львів, 1884-1886.
10. Ермоленко С. Фольклор і літературна мова.- К., 1987.
11. Кримський А. Рецензія на «Правописну справу» Смаль-Стоцького С. // Записки історико-філологічного відділу УАН.- 1927,- Т. ХХІ.
12. Куліш П. Записки о Южной Руси,- СПб., 1956-1957.
13. Левченко М. Опыт русско-украинского словаря.-Київ, 1874.
14. Максимович М. Предисловіе // Сборник украинских песен.-Киев, 1949.
15. Матієяс Г. Варіанти української літературної мови,- К. 1988.
16. Народні пісні в записах С. Руданського,- Київ, 1972.
17. Німчук В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови,-Київ, 1992.
18. Номис М. Прислів'я, приказки і таке інше,- СПб., 1864.
19. Огієнко І. Український стилістичний словник.- Львів, 1924.
20. Піскунов Ф. Словниці української (або юго-руської) мови.-Одеса, 1873.
21. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3-х тт.- Харків, 1978-1979.
22. Словник мови Шевченка: У 2-х тт.- Київ, 1964.
23. Стешенко І. Про українську літературну мову // ЛНВ.-Київ, 1912.-Т. LX.
24. Кач Л. Українська літературна мова Буковини,- Чернівці, 2000.
25. Трифонов Р. А. Роль мовної дискусії поч. ХХ ст. у процесі формування літературних норм української мови,- Харків, 2000.
26. Українська мова у ХХ ст.: історія лінгвоциду,- Київ, 2005.
27. Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського.- К., 1974.
28. Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український: У 4-х тт.- Одеса - Львів, 1898.
29. Чубинський П. Труды Этнографическо-статистической экспедиции в зап.-рус. краях: В 7-ми тт.- СПб, 1872—1878.
30. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови,- Львів,- Нью-Йорк, 1996.

31. *Шейковський К.* Опыт южнорусского словаря.- К., 1861.- Т. 1.   32. *Яворська Г.* Прескриптивна лінгвістика як дискурс.- К., 2000.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

1. Барвінок - Ганна Барвінок.
2. Григоренко - Грицько Григоренко.
3. Кравченко - Уляна Кравченко.
4. Лиманський - Василь Мова (Лиманський).
5. Мирний - Панас Мирний.
6. Олесь - Олександр Олесь.
7. Орфографічний словник 1975 р. - Орфографічний словник української мови. - К., 1975.
8. Орфографічний словник 2002 р. - Орфографічний словник української мови. - К., 2002.
9. Пчілка - Олена Пчілка.
10. СУМ - Словник української мови: У 11 тт. - Київ, 1970-1980.
11. Українка - Леся Українка.
12. УРС - Українсько-російський словник у 6 тт. - Київ, 1953-1963.
13. Черемшина - Марко Черемшина.

Dzubyshyna-Melnyk N.

SOUTH-WEST INFLUENCES IN THE TEXTS OF EASTERN UKRAINIAN WRITERS OF THE VERGE OF XIX-XX CENTURIES

The processes of development of common lexical fund of literary language as a result of adoption of lexemes from one zonal language variant into another is studied on the basis of a large factual material, which includes lexis of southern and western Ukraine of the verge of XIX-XX centuries; writer's works; texts of folklore collections; dictionaries of this period. The author displays and proposes distinguishing criteria of pure galycyzms and words only appearing as galycyzms. The author also explores influences of south-west dialects on eastern variant of literary language within the limits of belles-lettres style.